QO'SHMA GAP STRUKTURASIDA ILOVA KONSTRUKSIYALARINING SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Xushvaqtova Guldona Kamoliddin qizi
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat Universiteti Kattaqo'rg'on filiali
E-mail: xushvaqtovaguldona13@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada qo'shma gap strukturasida yuzaga keluvchi ilova konstruksiyalarining sintaktik, semantik va kommunikativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ilova qismining qo'shma gap komponentlari bilan grammatik va mazmuniy munosabati, uning qo'shimcha axborot ifodalashdagi vazifasi hamda gapning kommunikativ strukturasini shakllantirishdagi o'rni yoritiladi. Ilova konstruksiyalarining asosiy sintaktik birlikdan formal jihatdan ajralishi, biroq mazmunan u bilan uzviy bog'lanishi ularning muhim belgisi sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari qo'shma gap tarkibidagi ilova konstruksiyalari asosiy axborotni izohlash, aniqlashtirish, ta'kidlash va unga qo'shimcha ma'lumot kiritish imkonini berishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: qo'shma gap, ilova konstruksiya, sintaktik struktura, komponent, qo'shimcha axborot, mazmuniy aloqa, kommunikativ sintaksis, semantik munosabat.

Kirish (Introduction)

Zamonaviy sintaksisda qo'shma gaplarning strukturaviy va funksional xususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Qo'shma gap bir nechta predikativ birliklarning grammatik va mazmuniy jihatdan o'zaro munosabati asosida shakllanadi. Nutq jarayonida esa mavjud fikrni to'liq ifodalash uchun asosiy axborotga qo'shimcha izoh, aniqlik yoki yangi ma'lumot kiritish zarurati yuzaga kelishi mumkin. Bunday holatlarda ilova konstruksiyalari alohida sintaktik va kommunikativ vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ilova konstruksiyasi asosiy sintaktik birlikdan keyin kelib, uning mazmunini davom ettiradi, izohlaydi, aniqlashtiradi yoki muayyan qismini ta'kidlaydi. U formal jihatdan mustaqil birlik sifatida namoyon bo'lishi mumkin bo'lsa-da, mazmuniy jihatdan oldingi gap yoki uning muayyan komponenti bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

O'zbek tilshunosligida gapning sintaktik qurilishi, qo'shma gaplarning turlari va komponentlar o'rtasidagi munosabatlar A. G'ulomov, M. Asqarova, R. Sayfullayeva, A. Nurmonov, N. Mahmudov va boshqa olimlarning tadqiqotlarida turli jihatlardan yoritilgan. Shunga qaramay, qo'shma gap strukturasida ilova konstruksiyalarining sintaktik va kommunikativ xususiyatlarini alohida tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi — qo'shma gap strukturasida qo'llanuvchi ilova konstruksiyalarining sintaktik xususiyatlarini aniqlash va ularning mazmuniy-kommunikativ vazifalarini yoritish.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

qo'shma gap tarkibidagi ilova konstruksiyalarining sintaktik xususiyatlarini aniqlash;

ilova qismining qo'shma gap komponentlari bilan mazmuniy munosabatini tahlil qilish;

ilova konstruksiyalarining qo'shimcha axborot ifodalash imkoniyatlarini belgilash;

ularning izohlash, aniqlashtirish va ta'kidlash kabi kommunikativ vazifalarini ko'rsatish;

ilova konstruksiyalarining punktuatsion va strukturaviy belgilarini tavsiflash.

Tadqiqot metodlari (Methods)

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tadqiqotda tavsifiy, strukturaviy, semantik va kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Ilova konstruksiyalarining qo'shma gap tarkibidagi o'rnini aniqlashda ularning asosiy sintaktik birlik bilan grammatik va mazmuniy munosabati asosiy mezon sifatida belgilandi.

Tadqiqot materiali sifatida o'zbek tilidagi qo'shma gaplar va ular tarkibida qo'llangan ilova konstruksiyalari olindi. Tahlil jarayonida ilova qismining oldingi gap yoki uning muayyan komponentiga qanday bog'lanishi, qanday qo'shimcha axborot berishi hamda kommunikativ jihatdan qanday vazifa bajarishi o'rganildi.

Strukturaviy tahlil yordamida ilova konstruksiyasining qo'shma gap tarkibidagi joylashuvi va asosiy komponentlardan formal ajralish xususiyatlari aniqlandi.

Semantik tahlil orqali ilova qismi va asosiy gap o'rtasidagi izohlash, aniqlashtirish, ta'kidlash hamda qo'shimcha axborot berish kabi mazmuniy munosabatlar belgilandi.

Kontekstual tahlil esa ilova konstruksiyasining mazmunini to'liq anglashda oldingi gap yoki komponentning ahamiyatini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari qo'shma gap strukturasida qo'llanuvchi ilova konstruksiyalari asosiy axborotni kengaytirish va unga qo'shimcha ma'lumot kiritishda muhim sintaktik vosita ekanligini ko'rsatdi.

Masalan:

Ular uchrashuvga kelishdi va muhim masalalarni muhokama qilishdi. Ayniqsa, ta'lim masalasini. Mazkur misolda "Ular uchrashuvga kelishdi va muhim masalalarni muhokama qilishdi" asosiy sintaktik birlik sifatida namoyon bo'ladi. "Ayniqsa, ta'lim masalasini" birligi esa oldingi fikrga ilova qilinib, muhokama qilingan masalalardan birini aniqlashtiradi va ta'kidlaydi.

Ilova konstruksiyasi qo'shma gap tarkibida quyidagi asosiy semantik-kommunikativ vazifalarni bajarishi aniqlandi:

Izohlash vazifasi — oldingi fikr yoki uning muayyan qismini izohlaydi.

Aniqlashtirish vazifasi — umumiy ma'lumotni konkretlashtiradi.

Ta'kidlash vazifasi — axborotning muhim qismini kommunikativ jihatdan ajratib ko'rsatadi. Qo'shimcha axborot berish vazifasi — asosiy fikrga yangi ma'lumot kiritadi.

Chegaralash vazifasi — oldingi fikr doirasidagi muayyan obyekt yoki hodisani ajratib ko'rsatadi.

Ilova konstruksiyalarining yana bir muhim xususiyati ularning formal va mazmuniy mustaqilligi o'rtasidagi nomutanosiblik bilan izohlanadi. Ya'ni ilova qismi grafik yoki intonatsion jihatdan asosiy gapdan ajralishi mumkin, biroq mazmunan oldingi sintaktik birlikka bog'langan holda qoladi. Yozma nutqda bunday birliklarni ifodalashda vergul, tire, qavs va boshqa punktuatsion vositalar qo'llanishi mumkin. Mazkur grafik vositalar ilova qismining asosiy gapga nisbatan ajratilganligini ko'rsatadi.

Muhokama (Discussion)

Tadqiqot natijalari qo'shma gap tarkibidagi ilova konstruksiyalarini faqat grammatik jihatdan ajratilgan birlik sifatida baholash yetarli emasligini ko'rsatadi. Ularning sintaktik tabiatini to'liq aniqlash uchun strukturaviy belgilar bilan bir qatorda semantik va kommunikativ xususiyatlarni ham hisobga olish zarur.

Qo'shma gapda asosiy fikr bir nechta predikativ komponentlar orqali ifodalanganligi sababli, ilova konstruksiyasi ushbu komponentlardan biriga yoki butun gap mazmuniga munosabat bildirishi mumkin. Shu jihatdan ilovaning mazmuniy doirasini aniqlash uning sintaktik vazifasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Masalan, ilova konstruksiyasi faqat oxirgi komponentga tegishli bo‘lishi yoki butun qo‘shma gap orqali ifodalangan umumiy mazmunni aniqlashtirishi mumkin. Bu holat ilova konstruksiyalarining sintaktik munosabatlarini kontekst asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Ilova konstruksiyalarining kommunikativ xususiyati ham alohida ahamiyatga ega. So‘zlovchi dastlab asosiy axborotni beradi, keyinchalik esa tinglovchi uchun muhim bo‘lgan ma’lumotni ilova shaklida qo‘shadi. Natijada axborot bir martada emas, balki bosqichma-bosqich taqdim etiladi. Shuningdek, ilova konstruksiyalarining yozma nutqda punktuatsion vositalar orqali ajratilishi ularning formal mustaqilligini kuchaytiradi. Biroq bu mustaqillik mazmuniy mustaqillikni anglatmaydi. Aksincha, ilova qismning mazmuni ko‘pincha oldingi sintaktik birlik orqali aniqlanadi. Shu sababli qo‘shma gap va ilova konstruksiyasi munosabatini o‘rganishda sintaktik, semantik va kommunikativ omillarning o‘zaro birligi asosiy metodologik tamoyillardan biri bo‘lishi mumkin.
Xulosa (Conclusion)

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, qo‘shma gap strukturasidagi ilova konstruksiyalari asosiy fikrni kengaytiruvchi, izohlovchi, aniqlashtiruvchi va ta’kidlovchi muhim sintaktik birlik hisoblanadi. Ilova konstruksiyasining asosiy xususiyati uning formal jihatdan asosiy gapdan ajralishi, biroq mazmuniy jihatdan u bilan uzviy bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. U qo‘shma gapning muayyan komponenti yoki umumiy mazmuniga qo‘shimcha axborot kiritishi mumkin.

Ilova konstruksiyalarining sintaktik xususiyatlarini aniqlashda ularning strukturaviy shakli bilan bir qatorda semantik va kommunikativ vazifalarini ham hisobga olish zarur. Chunki ilova konstruksiyasining mazmuni ko‘pincha kontekst orqali to‘liq anglashiladi.

Umuman olganda, qo‘shma gap strukturasida ilova konstruksiyalarining qo‘llanishi nutqning axborot sig‘imini kengaytirish, fikrni aniqlashtirish va kommunikativ maqsadni aniqroq ifodalash imkonini beradi. Kelgusida ilova konstruksiyalarini o‘zbek va ingliz tillari materiallari asosida qiyosiy o‘rganish ularning umumiy hamda milliy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov A., Asqarova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Sintaksis.
2. Sayfullayeva R. va boshqalar. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.
3. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi masalalari.
4. Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi.
5. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.